

РЕФОРМУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

REFORMING OF JURY TRIAL IN UKRAINE

Волоско І.Р., голова

Галицький районний суд м. Львова

У статті зазначається поточна ситуація функціонування суду присяжних (континентальна модель) та наводяться статистичні дані, що підтверджують її неефективність. Причинами цього слід вважати фрагментарне регулювання цього інституту у Кримінальному процесуальному кодексі України та недоліки у регламентації формування списку присяжних. Окрім цього, ця модель суду присяжних в Україні піддавалася неодноразовій критиці у науковій літературі. У роботі обґрунтовується потреба у реформуванні інституту суду присяжних в Україні.

У статті проаналізовані два законопроекти, що мають за мету запровадити класичну модель суду присяжних. Це Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя» № 2710 від 2 січня 2020 року та Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» № 2709 від 2 жовтня 2020 року.

Основні новели стосуються зміни кількості присяжних (з трьох до семи). Окрім цього, для такого розгляду не потрібне клопотання обвинуваченого. Інші резонні зміни стосуються спрощення порядку формування списків присяжних: позбавлення органів місцевого самоврядування цієї компетенції та наділення нею Державної судової адміністрації.

У дослідженні зауважено окремі недоліки правової регламентації інституту суду присяжних у законопроектах. Звернено увагу на відсутність норми щодо одностайності прийняття рішень присяжними, що видається необхідним для мінімізації сумнівів щодо прийнятого рішення.

У статті зазначається зарубіжний досвід окремих держав щодо функціонування деяких аспектів суду присяжних (досвід Грузії щодо регулювання процедури прийняття рішення присяжними, досвід США та Франції щодо відводів присяжних).

Ключові слова: суд присяжних, професійні судді, присяжний, відводи, вердикт.

The article indicates the current situation of the jury trial functioning (continental model) and provides statistical data confirming its ineffectiveness. The fragmentary regulation of this institution in the Criminal Procedure Code of Ukraine and shortcomings in the regulation of procedure of forming a list of jurors are considered to be the reasons. Besides, this model of jury trial in Ukraine was repeatedly criticized in a scientific literature. The article substantiates the need to reform the institution of a jury trial in Ukraine.

The article analyzes two Draft Laws aimed at introducing the classic model of jury trial. These are the Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Participation of Jurors in the Administration of Justice № 2710 of 02.01.2020 and the Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Judiciary and Status of Judges" on Improving the Jury List № 2709 of 02.10.2020.

The main novels concern the change in the number of jurors (from three to seven). In addition, such a hearing does not require the motion of the accused. Other reasonable changes concern the simplification of the procedure of forming the list of jurors: depriving bodies of local self-government of this competence and giving it the State Judicial Administration.

The article notes some shortcomings in the legal regulation of the jury trial in law drafts. Attention is paid to the lack of a rule on unanimity of jury trials' decisions, which seems necessary to minimize doubts concerning decision.

The foreign experience of some states concerning the functioning of some aspects of the jury trial (Georgia's experience in regulating the procedure of making decisions by jurors, the experience of the United States and France concerning the jurors challenging) is mentioned in the article.

Key words: jury trial, professional judges, juror, challenges, verdict.

Постановка проблеми. Обравши шлях європейської інтеграції, Україна зазнає низки революційних змін та перетворень, які стосуються різних сфер суспільного життя. Однією з таких сфер стала судова система. Наслідками судової реформи, розпочатої у 2016 році, стали зміни до Конституції України, Закону України «Про судоустрій та статус суддів», створення нових органів у судовій системі (Вищий Антикорупційний суд) та інші важливі нововведення.

Однак, незважаючи на активні зміни під час судової реформи, рівень довіри громадян до судової системи катастрофічно низький. Соціологічне дослідження показало, що у 2020 році українським судам повністю довіряє лише 1,7 % населення України, 40,6 % населення не довіряє судам взагалі, а 37,4 % скоріше не довіряє [9].

Зважаючи на тотальну недовіру суспільства до судів, запровадження повноцінного суду присяжних з широкими повноваженнями може істотно збільшити прихильність суспільства до влади та, як наслідок, покращення відправлення правосуддя в Україні.

Стан наукової розробки проблеми. В Україні досить велика кількість наукових праць безпосередньо або опосередковано присвячена інституту суду присяжних. Вказану проблематику досліджували такі вітчизняні науковці, як Ю.М. Грушевий, І.В. Глобук, А.Б. Войнарівич, Л.М. Лобойко, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, С.В. Оверчук, А.А. Солодков, Р.С. Шторгун та інші вчені. Однак відсутні наукові праці, присвячені дослідженню цього інституту в контексті реформування судової системи.

Мета статті – аналіз останніх підходів щодо реформування суду присяжних в Україні, а також висловлення власних пропозицій щодо вдосконалення цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Стаття 124 Конституції України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних (стаття 127 Конституції України). Ці норми отримали подальший розвиток у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України та Законі України «Про судоустрій та статус суддів».

Відповідно до положень КПК, колегія суду присяжних складається з двох професійних суддів та трьох присяжних засідателів. Новий КПК встановив такі умови участі присяжних у кримінальному провадженні: за клопотанням обвинуваченого у суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Своєю чергою, кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних за клопотанням одного з них.

Зі згаданих вище норм КПК вбачається, що в Україні запроваджена континентальна модель суду присяжних. Однак не всі науковці підтримують цю точку зору. Зокрема, М.В. Ковальов зазначав, що така форма кримінального судочинства не може називатися судом присяжних, оскільки для цього інституту концептуально важливим є розмежування компетенції присяжних та професійних суддів [1, 33].

Однак ця модель не позбавлена низки недоліків, зокрема в аспекті формування суду присяжних, відсутності

окремого закону про присяжних, фрагментарного регулювання у КПК України судочинства в суді присяжних.

У науковій літературі ця модель неодноразово піддавалася критиці. Зокрема, зазначалося, що запроваджена в Україні процесуальна форма участі присяжних у здійсненні кримінального судочинства спільно з професійними суддями у складі однієї колегії суперечить правовій сутності цього інституту, оскільки вона призвела до його ототожнення з інститутом народних засідателів (шефенів). Спираючись на це, можна стверджувати, що конституційна вимога щодо створення в Україні суду присяжних залишається невиконаною [3, 5].

Окрім наявності певних недосконалостей правового регулювання інституту суду присяжних в Україні, статистичні дані свідчать і про низький ступінь його практичної реалізації.

За даними Державної судової адміністрації України, у 2013–2018 роках суди присяжних формувалися у 199 випадках, але кількість розглянутих судами присяжних справ у період дії чинного Кримінального процесуального кодексу України є незначною. Так, упродовж 2013–2014 років судом присяжних розглянуто 71 справу: у 2013 році – 29, у 2014 році – 42, у 2015 році присяжними було розглянуто 45 справ (з них 40 з ухваленням обвинувальних вироків, 2 з ухваленням виправдувальних вироків, у 3 справах інформація заборонена до оприлюднення), за 6 місяців 2016 року – 26 справ (з них 24 з ухваленням обвинувальних вироків, 2 з ухваленням виправдувальних вироків) [7].

Такі дані свідчать про неефективність обраної моделі суду присяжних в Україні. Із зазначеної вище статистики вбачається, що в більшості кримінальних проваджень, де теоретично міг бути суд присяжних, розгляд здійснювався колегією суддів без залучення присяжних. Тобто, обвинувачені досить рідко реалізують своє право на суд присяжних.

Саме це зумовлює необхідність реформування інституту суду присяжних в Україні.

Наприкінці 2019 року Кабінетом Міністрів України було схвалено два проекти законів, які зміцнюють позиції присяжного у кримінальному судочинстві. Це Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя» [5] та Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» [6].

Як зазначав один із розробників проектів, «ці законопроекти покликані забезпечити незалежність присяжних від головуючого судді на законодавчому рівні, що дасть змогу підвищити якість та ефективність роботи органів досудового розслідування та посилити змагальність сторін у процесі» [4].

Нові проекти законів передбачають здійснення провадження у складі одного судді та семи присяжних щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. Тобто законопроект передбачає зміни щодо кількості присяжних (з трьох присяжних до семи). Окрім цього, іншою фундаментальною новелою є відсутність обов'язкового клопотання обвинуваченого для такого розгляду. Проте обвинувачений усе-таки має право вибору щодо складу суду, адже законодавець планує передбачити право обвинуваченого клопотати про розгляд справи колегіально судом у складі трьох суддів.

Враховуючи, що законодавець має намір змінити модель суду присяжних, то відповідних змін знає і процедура виклику присяжних. Адже секретар судового засідання викликатиме не сім присяжних, а п'ятнадцять.

За обставин зміни моделі суду присяжних основна мета такого суду залишається незмінною – вирішити питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого у вчиненні кожного кримінального правопорушення. Питання вирішуються простою більшістю голосів присяжних. Останнім голосує голова присяжних, який обирається зі

складу присяжних більшістю голосів. Така позиція законодавця щодо відсутності вимоги про одностайність вердикту видається не зовсім правильною, оскільки залишає сумніви щодо винуватості особи. Адже концепція англо-саксонської системи суду присяжних полягає в тому, щоб присяжні, керуючись своїм внутрішнім переконанням, життєвим досвідом та совістю, знаходили відповіді на питання факту. Саме тому, впроваджуючи в Україні англо-саксонську модель суду присяжних, варто не забувати про один із її ключових аспектів – одностайність вердикту присяжних.

Варто зауважити, що законодавець в імперативному порядку забороняє присяжним утримуватися від голосування, однак надає право присяжному самостійно письмово викладати свою думку.

Цікавий порядок прийняття рішення присяжними передбачений у Грузії. Відповідно до КПК Грузії, вердикт присяжними приймається одногосно. Однак якщо суд присяжних засідателів протягом 3 годин не зможе прийняти одностайне рішення, рішення протягом наступних 6 годин приймається вказаною нижче більшістю голосів: якщо суд присяжних засідателів складається не менше ніж з 11 присяжних засідателів, вердикт приймається 8 голосами; якщо суд присяжних засідателів складається з 10 присяжних засідателів, вердикт приймається 7 голосами; якщо суд присяжних засідателів складається з 9 присяжних засідателів, вердикт приймається 6 голосами; якщо суд присяжних засідателів складається з 8 присяжних засідателів, вердикт приймається 5 голосами; якщо суд присяжних засідателів складається з 7 або 6 присяжних засідателів, вердикт приймається 4 голосами [10, с. 186–187].

Позитивним вважаємо те, що законодавець, впроваджуючи англо-саксонську модель суду присяжних, враховує факт неналежної юридичної компетенції присяжних, передбачивши у законопроекті обов'язок суду вказати присяжним на неможливість прийняття доказів до уваги, якщо суд визнає такі докази неналежними або недопустимими. Така законодавча пропозиція видається цілком вдалою, адже у КПК України встановлені спеціальні правила належності та допустимості доказів, якими не володіє потенційний присяжний, який є пересічним громадянином України.

Очевидно, що для дотримання вимог справедливого судового розгляду обвинувачений повинен бути спроможним зрозуміти зміст вироку. Однак часто присяжні не можуть представити вичерпну мотивацію вироку. Тому, відповідно до вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, обвинувачений повинен мати можливість скористатися достатніми гарантіями, які допомогли б уникнути будь-якого ризику протиправності й дали йому змогу зрозуміти підстави вироку.

Законодавець заклав у законопроекті такі процесуальні гарантії, які допоможуть компенсувати відсутність мотивування рішення присяжних. Ідеться про доволі прогресивну норму про напутнє слово головуючого, у якому він нагадує суть обвинувачення, повідомляє зміст закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за вчинення злочину, у якому обвинувачується особа, роз'яснює основні правила оцінки доказів, зміст презумпції невинуватості, положення про тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, роз'яснює зміст стандарту переконання «поза розумним сумнівом». Однак, з іншого боку, таке напутнє слово може мати якщо й не прямий, то опосередкований вплив на присяжного та мати вплив на його думку.

Розглядані законопроекти передбачають зміни щодо інституту відводу присяжного, зокрема щодо його підстав. Окрім загальних підстав для відводу присяжного, що передбачені у статті 75 КПК України (якщо присяжний є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого,

заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; якщо присяжний брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник; якщо присяжний особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження; за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості), передбачено можливість заявляти немотивовані відводи присяжному. Невмотивований відвід являє собою певне заперечення проти кандидата у присяжні без зазначення причин такого заперечення. Однак це не означає, що для реалізації немотивованого відводу відсутні об'єктивні причини. Заявлення відводу завжди здійснюється з метою формування колегії присяжних, схильної до прийняття певного рішення, а право на немотивований відвід реалізується у випадках, якщо сторона не може обґрунтувати свій вибір правовою нормою [8, 232 – 233].

Регламентуючи порядок заявлення відводів, законодавець у проєкті закону передбачив певну кількість відводів, яку можуть заявити окремі учасники кримінального провадження. «Кожна зі сторін кримінального провадження має право заявити відвід без надання мотивів двом присяжним.

Прокурор має право заявити відвід без надання мотивів одному присяжному.

Потерпілий має право заявити відвід без надання мотивів одному присяжному».

Перш за все слід звернути увагу на недосконалість формулювання цієї норми, адже, зважаючи на тлумачення цієї норми, поняття «кожна зі сторін» варто трактувати як сторону захисту, оскільки кількість відводів, які може заявляти сторона обвинувачення (прокурор) передбачена окремо у наступному абзаці.

Можливість заявлення певної кількості немотивованих відводів загалом відповідає практиці європейських держав (Франції) та США. Цікаво зауважити, що в Англії для обвинуваченого раніше існувала можливість заявлення 7 немотивованих відводів, згодом це число було зменшено до 3, а потім узагалі виключене [10, 147]. У зарубіжних державах кількість заявлених немотивованих відводів значно вища, ніж та, яку передбачається запровадити в Україні. Резюмуємо, що законодавець обрав саме таку кількість відводів (1 та 2) з метою процесуальної економії та мінімізації ризиків затягування провадження.

Проте з метою розширення засади змагальності та свободи вибору членів суду присяжних доцільніше було б призначити дещо більшу кількість допустимих немотивованих відводів присяжному. Видається, що оптимальним варіантом було б надання можливості сторонам кримінального провадження заявляти 3 відводи без надання мотивів.

Окремо слід звернути увагу на невичерпність правової регламентації інституту відводу присяжному у проєкті, оскільки законодавцем не передбачено випадки, коли у провадженні кілька обвинувачених. Тому логічним видається доповнити законопроект нормою про відводи присяжному кількома обвинуваченими.

Щодо відводів присяжному, цікавим видається досвід США, де передбачений диференційований підхід щодо

кількості заявлених відводів. Ця кількість залежить від покарання, що передбачається призначити особі (якщо обвинуваченому може бути призначено смертну кару, то він може заявляти до 20 відводів, якщо покарання більше одного року позбавлення волі, то 6 відводів).

Щодо оскарження вердикту, то у проєкті закону передбачено можливість його оскарження щодо питань, що стосуються призначення покарання, звільнення від покарання та від його відбування, розв'язання цивільного позову та вирішення питань про судові витрати. Такий підхід відповідає загальній концепції суду англосаксонської моделі суду присяжних.

Щодо формування списку присяжних, то законодавцем передбачено численні зміни. Перш за все, розширено перелік осіб, які не можуть бути присяжними. Окрім народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів України, суддів, прокурорів, працівників правоохоронних органів (органів правопорядку), військовослужбовців, працівників апаратів судів, інших державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, адвокатів, нотаріусів, членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя, присяжними не можуть бути також члени «органу, що здійснює дисциплінарне провадження відповідно до Закону України «Про прокуратуру».

Окрім цього, зміни стосуються й формування списків присяжних. Відповідно до Проєкту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних» для формування списку присяжних не потрібно звертатися до місцевих рад, які формують ці списки. А компетенція з формування та затвердження списку присяжних належить територіальному управлінню Державної судової адміністрації України на підставі інформації, що міститься в Державному реєстрі виборців. Така процедура залучення виборців (без залучення органів місцевого самоврядування) має значні переваги, оскільки пришвидшується добір колегії присяжних.

На тлі запровадження активних реформ судової системи та забезпечення можливостей для реальної участі народу у здійсненні правосуддя виникають такі дискусійні думки: чи буде вирок, ухвалений присяжними, справедливим, зважаючи на некомпетентність присяжних? Чи буде ефективною англо-саксонська модель суду присяжних в українській правовій системі? Це риторичні запитання, відповідь на які можна отримати на основі вивчення практики функціонування оновленого суду присяжних.

Висновки. Таким чином, запропоновані законодавцем зміни передбачають фундаментальну зміну концепції суду присяжних: перехід від континентальної моделі до англосаксонської. Такий досвід для України є новим та нетиповим. Незважаючи на те, що законопроекти містять деякі прогресивні положення, вони не позбавлені концептуальних недоліків. Ідеться про відсутність вказівки на одностайність прийняття рішення судом присяжних, норми, що регламентує немотивовані відводи присяжного. Тому, впроваджуючи нову модель суду присяжних в Україні, потрібно ретельно враховувати реалії українського судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалев Н.Н. Особенности организации суда присяжных в зарубежных странах. Вестник клуба присяжных. 2008. № 1. С. 32-39
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6). С. 1–14.
4. Олександр Банчук: Класичний суд присяжних в Україні може запрацювати з 2021 року. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-klasichnij-sud-prisyajnih-v-ukraini-moje-zapratsyuvati-z-2021-roku>
5. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя від 2 січня 2020 р. № 2710. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67835
6. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних від 2 жовтня 2020 р. № 2709. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67834

7. Рекомендації спільних комітетських слухань у комітетах Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності та з питань правової політики на тему: «Перспективи розвитку, проблематика формування та функціонування інституту присяжних в Україні». Рішення Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності (Протокол від 1 липня 2020 р. № 37). *Комітет з питань правоохоронної діяльності*. URL.: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/32665.pdf>

8. Солодков А.А. Особливості реалізації інституту відводу в суді присяжних. *Право і суспільство*. № 6-2, частина 2. 2014. С. 231–237.

9. Статистичний аналіз щодо розгляду кримінальних та цивільних справ за участю присяжних 2017–2018. *Український центр суспільних даних*. 2019. URL: <https://socialdata.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/jurors-20-05-2019.pdf>

10. Чижик Галина. Чому судам досі довіряють лише 1,7 % українців, і що з цим робити. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/>

11. Щерба В.М., Юхно О.О. Кримінальне провадження в суді присяжних : монографія / За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.О. Юхна. Харків : Панов, 2018. 274 с.